

NIZOLARNI HAL ETISHDA MEDIATSIYA INSTITUTINING O'RNI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Farhodova Shohida Farhod qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universitetining

Ijtimoiy –iqtisodiy fanlar fakulteti

Yurispredensiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Xadjiyev Azizbek Kadamboyevich

Ilmiy rahbar: “Huquq” kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18713215>

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuzaga kelgan nizolarni hal qilishda mediatsiyaning o'rni va o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Rivojlangan mamlakatlarda mediatsiya institutini qo'llashning o'ziga xosligi tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasida mediatsiya institutini tartibga soluvchi qonunchilik va mazkur sohada mavjud muammolar o'rganiladi. Xulosa qilinadiki, bugungi kunda yuzaga kelayotgan nizolarni an'anaviy usulda emas, balki muqobil usullarda, xususan mediatsiya institutidan foydalanib hal qilish keng tarqalmoqda. Mamlakatimizda mediatsiya instituti rivojlanganligiga qaramasdan, ko'plab muammolar mavjud va ushbu muammolarni hal qilish orqali mazkur institutni yanada rivojlantirish mumkin.

Kalit so'zlar: nizolarni muqobil hal qilish, onlayn mediatsiya, mediatsiya kelishuvi, mediator, mediatsiya prinsiplari, sud, mediatsiya kelishuvini rasmiylashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и особенности медиации в разрешении споров. Анализируется специфика использования института медиации в развитых странах. Изучается законодательство, регулирующее институт медиации в Республике Узбекистан, и существующие проблемы в этой области. Сделан вывод о том, что сегодня широко распространено разрешение возникающих споров не традиционными, а альтернативными способами, в частности, с использованием института медиации. Несмотря на развитие института медиации в нашей стране, существует множество проблем, и путем решения этих проблем данный институт может быть развит.

Ключевые слова: альтернативное разрешение споров, онлайн-медиация, соглашение о медиации, медиатор, принципы медиации, суд, формализация соглашения о медиации.

Abstract: This article explores the role and specifics of mediatsiasis in resolving conflicts that arise. The specificity of the use of the Institute of mediation in developed countries is analyzed. In the Republic of Uzbekistan, the legislation regulating the institution of mediation is studied and the existing problems are studied. It is concluded that today it is becoming more common to resolve emerging disputes not in the traditional way, but in alternative ways, in particular using the institution of mediation. Despite the fact that the Institute of mediation has developed in our country, there are many problems, and it is possible to further develop this institute by solving these problems.

Key words: *alternative Dispute Resolution, online mediation, mediation agreement, mediator, mediation principles, court, mediation agreement formalization.*

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga asoslangan munosabatlar rivojlanib borar ekan, bozor munosabatlarining subyektlari o'rtasida turli nizolar vujudga kelishi tabiiy holat

sanaladi. Shuningdek, amaliyot ham oilaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqayotgan nizoli holatlar kam emasligini ko'rsatmoqda. Bu kabi nizolashayotgan taraflar masalaning echimini topish maqsadida an'anaviy yo'lni tanlashga, ya'ni sudga murojaat qilishlariga to'g'ri keladi. Hozirgi kunda rivojlangan xorijiy davlatlar huquqiy tizimida nizoni sudgacha olib bormasdan, muqobil yo'l bilan hal qilishga qaratilgan *mediatsiya yarashtiruv protsedurasi* alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur maqolada mediatsiya tushunchasining yuridik tabiati ochib berilgan. Shuningdek, mediatsiya bo'yicha xalqaro hamda milliy sudlarning o'zaro munosabati amaldagi qonun hujjatlari asosida tavsiflangan. Muallif nizolarni hal qilishda mediatsiya hamda an'anaviy sudlarning o'zaro munosabati muammolari va ularni bartaraf qilishda huquqiy mexanizmlarni samarali qo'llash usullari ilmiy-huquqiy jihatdan o'rgangan. Nizolarni hal qilishda mediatsiya va an'anaviy sudlar o'rtasidagi farqli jihatlar tahlil qilingan. Mazkur maqola doktrinal tadqiqot sifatida qonun hujjatlari va ilmiy-nazariy manbalar tahlilini o'z ichiga oladi. Unda sohaga oid ilmiy tushunchalar, nazariyotchi olimlarning qarashlari, xulosa va fikrlari o'rganilgan. Maqola mavzuga oid asosiy tushunchalarni o'rganishdan boshlangan, ushbu tushunchalarni rivojlantirish bilan davom ettirilgan hamda mavjud mexanizmlarni takomillashtirish, muammolarni hal qilish yo'llarini ko'rsatishga oid xulosalarga kelish bilan yakunlangan. Mazkur xulosalarning amaliyotga tatbiq etilishi mamlakatimizda mediatsiya institutini rivojiga xizmat qiladi.

Mazkur maqolani yoritish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi.

Bugungi kunda qo'llanilayotgan mediatsiya institutini tarixi o'tmishga borib taqaladi. Tarixiy manbalarda ilk bor Vavilon, Qadimgi Gretsiya va Qadimgi Rimda mediatsiya qo'llanilganligi qayd etilgan. Rim huquqida Yustinian kodeksidan boshlab (miloddan avvalgi VI asr) bahs-munozaralarni hal qilish uchun vositachilik, ya'ni mediatsiya tan olingan. Mediatsiya texnologiyasi asosan savdoda qo'llanilgan. Rimliklar bahs-munozaralarni hal qiluvchi mutaxassislarni "medium" – "vositachi" so'zi bilan ifodalashgan. Vositachilarga alohida hurmat bilan munosabatda bo'lishgan. Ularni dohiylar va ruhoniylar bilan bir qatarga qo'yishgan. Zamonaviy tushunchalarda mediatsiya XX asrning ikkinchi yarmida AQSh, Avstraliya va Buyuk Britaniyada rivojlana boshlagan. Ilk bor Yevropada mediatorlar oilaviy munozaralarni hal qilishga jalb qilingan [1; B. 6.].

Bir so'z bilan aytganda, ko'p asrlar davomida mediatsiya davlatlararo aloqalarda, oilalar, qo'shnilar, siyosiy partiyalar, professional, diniy va boshqa jamoatchilik guruhlari o'rtasida hamda parlamentda yuzaga keladigan nizolarni bartaraf etishda muvaffaqiyatli qo'llanilgan. Bizning davrimizda mediatsiya va uning tarkibiga kiradigan usullarning ahamiyati kattadir. U nafaqat oila va mehnat nizolarida, balki har qanday darajadagi mulkiy munosabatlarda, jumladan, kompaniyalar, korporatsiya menejmenti va uning aksiyadorlari o'rtasidagi, shuningdek, xalqaro huquq subyektlari orasidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishda qo'llanilmoqda.

"Mediatsiya" so'zi lotin tilidagi "mediare" so'zidan olingan bo'lib, vositachilik qilish, kelishtirish maqsadida aralashish degan ma'nolarini bildiradi. Mediatsiya tushunchasiga olimlar o'z faoliyati va tajribasidan kelib chiqib, turli xil ta'riflar berishgan.

Konfliktologiya sohasi bo'yicha mutaxassislar mediatsiya deganda, vositachilik qiluvchi tashqi uchinchi shaxs, ya'ni mediatorning avj olayotgan nizoni javobgarlikni o'z zimmlariga

olishga tayyor turgan barcha ishtirokchilari bilan birgalikda alohida holat uchun xarakterli bo'lgan tartibga solish varianti yoki mavjud nizoning kelajakda barqaror va taraflar uchun foydali echimini ishlab chiqishdagi yordamini tushunadilar. I.Nosirova mediatsiyani uchinchi mustaqil ishtirokchi, ya'ni vositachi (mediator) yordamida taraflar orasidagi muammoni tartibga solish jarayoni sifatida ta'riflaydi. Konnov A.Yu. mediatsiyani muzokara sifatida ko'radi. Sh.M.Masadikov mediatsiyani taraflarga o'zaro maqbul kelishuvga, ya'ni erishishiga ko'maklashuvchi va qaror chiqarish huquqiga ega bo'lmagan betaraf mediator yordamida ular o'rtasidagi nizoni hal qilish usuli sifatida tushunadi [2; B. 25.].

O'zbekiston Respublikasi “Mediatsiya to'g'risida”gi Qonunining 3-moddasiga ko'ra, mediatsiya – kelib chiqqan nizoni taraflar o'zaro maqbul qarorga erishishi uchun ularning ixtiyoriy roziligi asosida mediator ko'magida hal qilish usuli hisoblanadi [3].

Mediatsiya - bu bir-birini tushunish va nizoli holatni bartaraf etuvchi bitim tuzishga erishish maqsadida xolis shaxs – mediator ishtirokida taraflarning erkin muzokaraga kirish yo'li bilan nizoni hal qilish tamoyilidir.

Yuqorida keltirilgan ta'riflar turli xil bo'lishiga qaramasdan, ular mazmunan deyarli bir xil ma'noni anglatadi.

Jahonning aksariyat davlatlarida nizolarni hal qilishning muqobil usullaridan biri mediatsiya qonun bilan tartibga solingan bo'lib, nizolarning asosiy qismi sudga murojaat etilmasdan muzokaralar yo'li bilan hal qilib kelinmoqda. Buning asosiy sabablari keyingi o'rinlarda yoritib o'tiladi.

Nizolashuvchi shaxslar mediatorsni o'zlari tanlaydilar va mediatsiya jarayoniga ixtiyoriy kirishadilar. Sudda taraflar sudyani tanlay olmaydi, sudga esa faqat yashash joylari bo'yicha murojaat qilishga majburlar, agar sudning vazifasi taraflarning qaysi biri haq yoki aybdorligini aniqlashdan iborat bo'lsa, mediatsiya taraflarning kelishuviga erishishga hamda mediatorsning yordami bilan nizoni hal qilishning turli xil echimlarini muhokama qilishga qaratilgan; sudda nizolashayotgan taraflar sud qaroridan norozi bo'lgan taqdirlarida ham uni bajarishga majburlar. Mediatsiyada barcha qarorlar faqat taraflarning o'zaro kelishuvi asosida qabul qilinadi va ular ixtiyoriy ravishda uni bajarish majburiyatini oladilar; mediatsiya sud jarayoniga nisbatan maxfiy tarzda o'tkaziladi va har bir taraf istagan vaqtda uni davom ettirishdan bosh tortishi mumkin, sudda esa aksincha, muzokaralarni istalgan vaqtda tugatib bo'lmaydi, jarayon ham oshkora bo'ladi; sudlarning ish hajmi shu darajada yuqoriki, ishlarni ko'rib chiqish bir necha oy va undan ortiq vaqtga cho'zilib ketadi, mediatsiya jarayoni esa juda qisqa muddatda ham yakunlanishi mumkin; mediatsiya sud jarayoniga qaraganda har tomonlama tejamli bo'ladi. Mediatsiya sud jarayonining muqobil usuli bo'lib, sudga nisbatan qator farqlarga ega: mediatsiyada taraflar istaganlaricha barcha masalalarni bema'lol muhokama qiladilar; sud jarayoni protsessual qonunlar doirasida o'tkaziladi, qaror faqat qonunga asoslanib qabul qilinadi, mediatsiyada esa qarorni taraflarning o'zlari qabul qiladilar. Mediatsiya nazariy jihatdan nizolarni hal qilishning arzon va tezkor shakli hamda sud jarayoniga norasmiy alternativ hisoblanadi. Mediatsiya nizolarni hal qilishning boshqa usullari, xususan nizolarni sud tartibida hal qilishdan o'zining bir qator afzalliklari bilan ajralib turadi. Jumladan, nizolarni hal qilishning muqobil protsedurasi sifatida, mojaro ishtirokchilariga nizolarni hal qilish variantlarini mustaqil ravishda belgilash huquqini berish kabi afzalliklarga ega. Shu bilan birga, nizo tomonlari moliyaviy mezonlari, raqobatbardoshligi, bozor narxlari va ishbilarmonlik

obro'sini hisobga olgan holda ularning tijorat ehtiyojlaridan kelib chiqib manfaatli echim to'g'risida kelisha olishlari mumkin.

Mediatsiya	Sud jarayoni
Mediatorni taraflar tanlaydilar	Sudiyani tanlash mumkin emas
Mediatsiya jarayonini o'tkazish vaqti (muddati)ni taraflar belgilaydilar	Sud jarayoni ko'p vaqt talab qilishi mumkin (qancha davom etishi noma'lum - apellyatsiya, kassatsiya va hok.
Professional mediatorning xizmatlari pullik (qancha vaqt sarflanishiga bog'liq), bepul ham o'tkazilishi mumkin	Nizoning xususiyatiga qarab, belgilangan miqdorda davlat boji to'lanadi
Maxfiy jarayon (taraflarning roziligisiz ma'lumot oshkor etilmaydi)	Jarayon oshkora o'tadi, aytilgan vajlar bayonnomaga tushiriladi
Taraflar nizoni hal qilish echimlarini shaxsan belgilaydilar	Sud faqat qonun doirasida qaror qabul qiladi
Taraflar mediator yordamida kelishadilar	Faqat bir tarafning foydasiga qaror qabul qilinadi

Mediatsiya kelishuvi yozma shaklda bo'lib, majburiy hisoblanadi va agar bajarilmasa, sud orqali ijro etilishi mumkin. Sud jarayonlari O'zbekistonning Fuqarolik protsessual kodeksi va Iqtisodiy protsessual kodeksi asosida amalga oshiriladi. Bu kodekslar fuqarolik va iqtisodiy sudlarda ish yuritish tartibini belgilaydi. Sud jarayonlari rasmiy bo'lib, sudya qonunga asoslanib qaror chiqaradi. Sudlar umumiy manfaatlar yoki uchinchi shaxslar huquqlarini o'z ichiga olgan nizolar uchun asosiy joy hisoblanadi. Shu bilan birga, kodekslarga 2019-yilda kiritilgan o'zgartirishlar sud jarayonlari davomida mediatsiyaga murojaat qilish uchun 60 kungacha to'xtatib turish imkonini beradi [4; B. 64.]. Sud qarorlari majburiy va qonuniy mexanizmlar orqali ijro etiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Mediatsiyaning maqsadi – nizo ishtirokchilarining o'z kelishmovchiliklarini mustaqil hal qilish layoqatiga, o'zaro talablarini qondirishga va har ikki taraf uchun baravar foydali bo'lgan kelishuvga erishishlariga ko'maklashishdan iboratdir. Mediatsiya konflikt va nizo holatida bo'lgan shaxslarga ularning munosabatlarini tiklashga, manfaatlarini qanoatlantirishga va tinch yo'l bilan nizoning echimini topishga yordam beradi.

Nizoni hal qilishning eng sodda va eng samarali usuli bu mediatsiya. Mediatsiya jarayonida taraflar mustaqil ravishda nizoni hal qilish uchun o'zlariga maqbul bo'lgan echimni topishda takliflar ishlab chiqadilar va qaror qabul qiladilar, shuningdek uni bajarishga harakat qiladilar. Muhimi, mediatsiyaning natijasi aynan taraflarning o'zlariga bog'liq. Shu sababli nizolarni hal qilishning usullari orasida mediatsiya alohida o'rin tutadi.

Xalqaro tajriba ham mediatsiyaning afzalliklarini tasdiqlaydi. Masalan, UNDP nashri Xitoy, Germaniya, Qozog'iston, Gruziya va Singapurdagi mediatsiya tajribasini tahlil qilib, uning vaqt va xarajatlarni tejashdagi samaradorligini ko'rsatadi. Bu tajribalar O'zbekiston uchun foydali darslar beradi [5; B. 3.].

O'zbekistonda mediatsiya hali yangi bo'lsa-da, uning qo'llanilishi tobora kengaymoqda.

Masalan, Toshkentda qo'shnilar o'rtasidagi yer chegarasi bo'yicha nizo mediatsiya orqali bir haftada hal qilingan holatlar mavjud. Mediator tomonlarni tinglab, ularning manfaatlarini

muhokama qiladi va o‘zaro qulay yechim topishga yordam beradi, masalan, chegarani aniqlab, kelishuvni notariusda tasdiqlash orqali. Oilaviy nizolarda, masalan, ajrim yoki mol-mulk bo‘lishishda, mediatsiya bolalar manfaatini hisobga olgan holda tinch kelishuvga erishishga yordam beradi.

Xalqaro tajribaga ko‘ra, mediatsiya Doing Business reytingida “Alternativ nizolarni hal qilish” subkomponentida muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston ushbu tajribadan foydalanib, mediatsiyani yanada rivojlantirishi mumkin, bu esa mamlakatning investitsion jozibadorligini oshiradi.

O‘zbekistonda mediatsiya fuqarolik, oilaviy va biznes nizolarini hal qilishning samarali va zamonaviy usuli sifatida o‘z o‘rnini topmoqda. Uning maxfiylik, tezlik, xarajatlar samaradorligi va munosabatlarni saqlashdagi afzalliklari uni sud jarayonlariga jozibador alternativa qiladi. Biroq, umumiy manfaatlar, uchinchi shaxslar huquqlari yoki jiddiy jinoyatlar bilan bog‘liq nizolar uchun sud jarayonlari zarur bo‘lib qoladi. Mediatsiyaning O‘zbekistonda rivojlanishi adliya tizimiga yangi imkoniyatlar ochadi, ammo uning to‘liq potensialini ro‘yobga chiqarish uchun jamoatchilik xabardorligini oshirish va qonunchilikni yanada takomillashtirish kerak. Nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilishni xohlovchilar uchun mediatsiya – bu sinab ko‘rishga arziydigan yo‘l.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Yakubova D.Sh. Mediatsiya: nizolarni hal qilishning muqobil usuli (uslubiy qo‘llanma). – Toshkent, 2020.
2. Отахонов Ф.Х. Медиация в Узбекистане: проблемы и перспективы развития // “Конфликтология XXI века - пути и средства укрепления мира” - Материалы III Санкт-Петербургского международного конгресса конфликтологов. 15-16 ноября 2019 г., Санкт-Петербург, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Mediatsiya to‘g‘risida”gi Qonunining 3-moddasi. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 04.07.2018-y., 03/18/482/1447-son; 30.07.2019-y., 03/19/551/3493-son; 15.01.2020-y., 03/20/602/0052-son; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son.
4. A.A.Xakberdiyev, M.M.Mamasiddiqov. Nizolarni muqobil hal etish usullari / Darslik – Toshkent 2025.
5. Nurmatov Nurbek O‘rinboy o‘g‘li. Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati - Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor – 2022.